

State Economic Enterprises as the Building Blocks of Development in the Example of Türkiye

Adem Doğan^{1,a,*}

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Sivas, Türkiye
*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Review Article

Received : 31.10.2023
Accepted : 08.12.2023

Keywords:

State Economic Enterprises
Economic Development
Turkish Economy
Development and industrialization
Unemployment

ABSTRACT

This study draws attention to the central importance of State Economic Enterprises (SOEs) in the economic development process. SOEs are one of the most important policy tools used by developing countries to initiate the development and industrialization process and to close the development gap with advanced industrial countries. On the other hand, SOEs are the concrete reflection of the development ideal internalized by national states. Moreover, SOEs were established with objectives such as ensuring economic development in developing countries, establishing basic industries, reducing unemployment and regional imbalances. In Türkiye, the main reason for establishing SOEs was to ensure economic development. Especially between 1930 and 1950, SOEs formed the backbone of the Turkish economy. In this period, the main functions of SOEs were determined as the establishment of main industries, creation of capital accumulation and development of new technologies, and SOEs performed these functions successfully. The general opinion in the literature is that if there were no SOEs, it would be difficult for the Turkish economy to reach its current level of development.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(2): 147-153, 2023

Türkiye Örneğinde Kalkınmanın Yapı Taşları Olarak Kamu İktisadi Teşebbüsleri

MAKALE BİLGİSİ

Derleme Makalesi

Geliş : 31.10.2023
Kabul : 08.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Kamu İktisadi Teşebbüsleri
Ekonomik Kalkınma
Türkiye Ekonomisi
Kalkınma ve sanayileşme
İşsizlik

ÖZ

Bu çalışmada ekonomik kalkınma sürecinde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) merkezi önemine dikkat çekilmektedir. KİT'ler, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve sanayileşme sürecini başlatmak ve ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatabilmek için başvurdukları en önemli politika araçlarından biridir. Diğer taraftan KİT'lere ulus devletler tarafından içselleştirilmiş olan kalkınma idealinin somut yansıması olarak bakılmaktadır. Bu doğrultuda KİT'ler gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanması, temel sanayilerin kurulması, işsizliğin ve bölgesel dengesizliklerin azaltılması gibi hedeflerle kurulmuştur. Türkiye'de de KİT'lerin temel kuruluş gerekçesi ekonomik kalkınmayı sağlamak olmuştur. Özellikle 1930-1950 yılları arasında Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'ler oluşturmuştur. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir ve KİT'ler bu işlevleri başarıyla ifa etmişlerdir. Literatürdeki genel kanaat KİT'lerin olmaması durumunda Türkiye ekonomisinin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmasının zor olacağı yönündedir.

^a ademdogan@cumhuriyet.edu.tr

^{id} <https://orcid.org/0000-0001-7874-8455>

Giriş

Dünyanın en büyük şirketleri arasında kamu sermayeli şirketler diğer bir ifadeyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) bulunmakta ve bu şirketler birçok ülkede ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli roller üstlenmektedir. KİT'ler hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde piyasanın en önemli aktörleri konumundadır. Büyüklükleri, misyonları ve stratejik amaçları dikkate alındığında KİT'ler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın yönlendirilmesinde eşsiz bir konuma sahiptirler. Sermayesinin tamamı veya önemli bir kısmı kamuya ait bu firmalar, piyasanın büyük oyuncularını olarak mal ve hizmetlerin daha yüksek kalitede üretilmesinde ve yüksek standartların benimsenmesinde öncü rol alabilmektedir. Sektörel düzeyde bakıldığında KİT'lerin doğal kaynakların işletilmesinde ve madencilik sektöründe ağırlıklı bir yere sahip oldukları gözükmektedir. Ayrıca hükümetler KİT'ler aracılığıyla pek çok sektörü kontrol etmekte ve kendine gelir sağlamaktadır. Diğer taraftan KİT'ler yerel teknolojilerin ve becerilerin geliştirilmesine yardımcı olmakta, enerjiye ulaşım riskinin azalmasına katkıda bulunmaktadır.

Birçok ülkede bireylerin ve firmaların elektrik, su ve ulaşım gibi temel ihtiyaçları kamu sermayeli işletmeler aracılığıyla karşılanmaktadır. Kamu sermayeli işletmeler ölçekleri, faaliyet alanları, devlet kontrolü ve sahipliğinin yaygınlığı açısından büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Bazıları temelde hükümetin bir kolu gibi faaliyet gösterirken, bazıları ise kamu ve özel sektör sermayelerinin payına göre bağlı ortaklık veya iştirak şeklinde daha ticari bir anlayışa sahip olabilmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde büyük şirketler arasında önemli sayıda KİT yer almaktadır.

20. yüzyılda KİT'lerin büyüklüğünün ve öneminin arttığı görülmektedir. Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve Birleşik Krallık gibi Avrupa ülkeleri 1900'lü yılların başlarında kilit endüstrileri kamulaştırmışlardır. Bu eğilim İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da sömürgecilik sonlanmasıyla birlikte 1950 ve 1960'lı yıllarda Afrika ve Asya'da devam etmiştir. 1980'li yılların başlarında gelişmiş ülkelerde toplam üretimin yüzde 8'i, gelişmekte olan ülkelerde ise yüzde 15'i KİT'ler aracılığıyla üretilmekteydi (IMF, 2020: 47). Dünya Bankası verilerine göre, 2000 yılında KİT varlıklarının değeri yaklaşık 13 trilyon dolar düzeyinde bulunmaktaydı. 2018 yılına gelindiğinde bu rakam 45 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Belirtilen rakam 2018 yılı itibariyle dünya GSYİH'nın yaklaşık yarısına tekabül etmekteydi. 2018 yılı itibariyle küresel düzeyde yurt içi üretimin yüzde 40'ı, istihdamın yüzde 5'i ve yatırımların yüzde 20'si KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi (WB: 2023).

KİT'ler aracılığıyla devlet ekonomiyi üretici olarak müdahil olmaktadır. Elbette ki kapitalist bir ekonomik sistemde devletin piyasaya üretim yapan aktör olarak girmesi geçmişten günümüze büyük ve saygın eleştirilere konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Modern iktisat biliminin kurucusu kabul edilen A. Smith, liberalizmin öncü düşünürleri; F. Hayek, L. von Mises, M. Friedman ve kamu tercihi kuramının öncüsü J. Buchanan gibi çok sayıda mütefekkir ayrıntılarda farklılıkları olsa da temelde kamu girişimlerinin piyasada rekabet eşitliğini bozduğuna dolayısıyla piyasa etkinliğini azaltarak kaynak

israfına yol açtığına dikkat çekmişlerdir (Şanlıoğlu, 2003: 866). Bütün bu eleştirilere rağmen kalkınma ve sanayileşme sürecine geç başlayan gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda kalkınma sürecine hız kazandırmak ve gelişmiş ülkelerle aradaki kalkınma açığını azaltabilmek amacıyla kamu girişimciliğine başvurulmuştur.

Bu çalışmada KİT'lerin ekonomik kalkınma sürecine yaptıkları katkıların daha belirgin hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma iki ana bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde KİT'lerin kalkınma sürecinde oynamış olduğu merkezi role dikkat çekilmekte ve bu husus teorik literatürden örneklerle izah edilmektedir. İkinci bölümde ise ilk bölümdeki teorik yaklaşımın saha örneği ve somut bir uygulaması olarak Türkiye'nin kalkınma sürecinin temel taşlarını teşkil eden KİT'lerin kuruluşundan özelleştirme sürecine kadar geçirmiş olduğu süreç ana çizgileriyle tahlil edilmektedir.

Ulusal Kalkınmanın Bir Aracı Olarak KİT'ler

Kamu İktisadi Teşebbüsleri en geniş ve kapsayıcı manada "kamuya kurulan, pazarlanabilen mal ve hizmet üreten, mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeterince devlet elinde olması nedeniyle yönetim kurullarının hükümetçe atandığı; cari maliyetlerini finanse eden gelirlerin çoğunun hazineye tahsis edilmediği teşebbüsler olup, ilke olarak sosyal faydanın maksimizasyonu amacına göre kaynak tahsis edecek kuruluşlar" olarak tanımlanmaktadır (Kök, 1995: 18). Bu tanıma göre KİT'ler esas itibariyle sosyal faydayı maksimize etmek amacıyla kurulmaktadır. Sosyal faydayı maksimize etme amacı, kamu sermayeli teşebbüsleri özel teşebbüslerden ayıran en önemli unsurdur. Ancak, KİT'lerin kaynak tahsisi sağlarken özel teşebbüse benzer biçimde kâr motifini de dikkate aldıklarını gözden kaçırmamak gerekir. KİT'ler hem kâr hem de sosyal faydayı azamileştirme prensibine göre faaliyet gösteren teşebbüslerdir.

Kalkınma ve sanayileşmede geç kalan gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve sanayileşme sürecini başlatmak ve ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatabilmek için başvurdukları en önemli politika araçlarından birini KİT'ler teşkil etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sadece özel teşebbüsle kalkınma hamlesini başlatmanın zorluğu ortadadır. Çünkü bu ülkelerin ekseriyetinde özel teşebbüs sanayileşme hamlesini başlatmak ve sürdürülebilir kılmak için gereken sermaye, tasarruf, teknoloji ve bilgi birikimine sahip bulunmamaktadır. Bu durumun farkında olan politika yapıcılar devletin bir girişimci olarak ekonomiyi müdahil olmasının zorunluluğunu hissetmişlerdir. Bu çerçevede kaçınılmaz olarak kamu sermayeli firmaların kurulması gündeme gelmiştir.

Gelişmekte olan bir ülkede kalkınma sürecinin hızlandırılması Rostow tipi bir kalkış aşamasına geçilebilmesinin en önemli unsurları olarak üretken yatırımların milli gelir içindeki payının artırılması, yüksek hızla gelişecek birkaç imalat sektörünün kurulması ve yerli kaynaklardan elde edilecek sermayenin harekete geçirilmesi sayılmaktadır (Rostow, 1980: 66-67).

Gelişmekte olan ülke hükümetleri KİT oluşturarak bu üç koşulu sağlamayı diğer bir ifadeyle üretken yatırım seviyesini artırmayı, sanayileşmenin temelini oluşturacak imalat sektörlerini kurmayı ve ülke içi tasarrufları verimli biçimde harekete geçirmeyi hedeflemişlerdir. Tasarrufların mobilize edilmesi KİT'lerin kurulmasının en uzun süre üzerinde durulan ve en sık başvuru alan gerekçesini teşkil etmiştir. KİT kurma kararları sosyo-politik mülahazalara bağlı olduğunda dahi tasarrufları harekete geçirme mantığı, genellikle bu mülahazalar için tamamlayıcı bir argüman olarak kullanılmıştır (Gillis, 1980: 260).

Gelişmekte olan ülke yönetimleri KİT'leri ulusal kalkınma idealini gerçekleştirmeye dönük müşahhas örnekler olarak görmekteydiler (İnsel, 1996: 220). Kalkınmanın başlangıç evrelerinde imalat sektörünün kullandığı ara mal girdilerinin çok büyük bir bölümü KİT'ler tarafından üretilmekte, yeni teknolojilerin yayılması KİT'ler tarafından sağlanmakta ve özel imalat sektörü için gereken talep yine KİT'ler tarafından sağlanmaktadır. KİT'ler ekonomik kalkınmanın yanında sosyal kalkınmanın sağlanmasına da hizmet etmekteydiler (Eren ve Şimşek, 2022: 342). Sosyal ve kültürel açıdan değerlendirildiğinde KİT'ler, hem vatandaşlık bilincinin yerleşmesine katkı sağlamakta hem de çalışanlarına konut imkanları dışında sosyal ve kültürel ortamlar yaratmaktadırlar. Sunmuş oldukları lojman, lokal, kreş ve tatil tesisleri gibi imkanları ile sosyalleşmeye ve kültürel gelişmeye katkıda bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde KİT'ler başlangıçta, özel sektörün sermaye gücünün yetersiz olması, özel girişimcilerin kurucu ve yönetici güçlerinin yetersiz olması, büyük sermaye ve ileri teknoloji isteyen alanlarda devletin müteşebbis olarak sahneye girmesi gereği gibi motiflerle kurulmuş (Kılıçbay, 1991: 17) ancak zamanla kamu iktisadi teşebbüslerinin ekonomideki rolleri artmış ve çeşitlenmiştir. Devletin ekonomiye KİT'ler aracılığı ile müdahale etmesinin motifleri çeşitli şartların zorlamasından kaynaklanarak zamanla artmıştır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik durgunlukların aşılması, ulusal ekonomi bakımından stratejik önem taşıyan büyük sermaye tesislerinin kurulması ve bazı sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesi ön plana çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde ise ekonomik kalkınmanın sağlanması, temel sanayilerin kurulması, işsizliğin azaltılması, bölgesel dengesizliklerin azaltılması gibi hedefler öne çıkmaktadır (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 35).

Değişik zamanlarda içerisinde bulunulan ortam ve ülkeye göre farklı gerekçelerle kurulan KİT'lerin kuruluş gerekçelerinin literatürde ekonomik, siyasi, mali ve sosyal gerekçeler olarak dört ana başlıkta toparlandığı görülmektedir (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 36). Ekonomik gerekçeler olarak; ekonomiye yön vermek ve düzenlemek, ekonominin dengeli gelişmesini sağlamak, büyük sermaye ve teknoloji gerektirmesi nedeniyle özel sektörün giremediği demir-çelik, enerji, ulaştırma ve madencilik gibi alanlarda altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek, yatırımları ülkenin az gelişmiş bölgelerine yaymak, istihdam yaratmak gibi etkenler sıralanabilir. Siyasi düşünce ve isteklerin sonucu olarak ülkenin ekonomik yönden bağımsızlığını sağlamak, stratejik sektörlerde yabancı sermayeyi gidermek, milli savunmaya yönelik hedefleri gerçekleştirmek gibi etkenler siyasi gerekçeler olarak öne çıkmaktadır. Bazı malların

üretimini devlet tekeline alacak biçimde mali tekel uygulamalarına gidilmesi devletin kendisine gelir kaynağı oluşturması anlamında mali gerekçeyi, kentlerdeki elektrik, su, toplu taşıma gibi hizmetlerin sağlanarak toplumun refah düzeyinin artırılmasına yönelik uygulamalar da sosyal gerekçeleri oluşturmaktadır. Belirtilen bu gerekçeler dikkate alındığında KİT'ler kuruluşlarında kâr amacının hiçbir zaman temel etken olmadığı söylenebilir.

ABD ve İngiltere dışındaki günümüzün gelişmiş ülkelerinin çoğunda özellikle sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde, riskli ve büyük ölçekli girişimleri üstlenebilecek yeterli sayıda özel girişimcinin bulunmadığı zamanlarda, KİT'ler kurulmuştur. Devletler fiilen kamu-özel sektör ortaklığı olan bazı özel sektör girişimlerine önemli ölçüde sübvansiyon sağlamışlardır. 18. yüzyılda Alman sanayileşmesinin öncüsü olan Prusya, keten, kumaş dokuma ve demir çelik endüstrilerini pek çok sübvansiyonla desteklemiştir. Japonya'da çelik, gemi yapımı ve demiryolu endüstrileri devlet mülkiyeti ve seçici sübvansiyonlar vasıtasıyla kurulmuştur. 19. yüzyılın sonlarında İsveç devleti demiryollarının geliştirilmesinde öncü bir rol oynamış ve 1913 yılı itibarıyla ülkedeki demiryollarının üçte birine sahip olmuştur. Aynı şekilde bu ülkede telgraf, telefon ve hidro-elektrik sektörlerinin gelişiminde kamu-özel sektör ortaklığı devam etmiştir (Chang, 2015: 96).

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, birçok Avrupa ülkesi çelik, demiryolları, bankacılık ve enerji (kömür, elektrik ve nükleer) gibi anahtar sektörlerdeki özel girişimleri ya kamulaştırdılar ya da yeni KİT'ler kurdular. Fransa, Finlandiya, Norveç, Avusturya gibi ülkelerde KİT'ler özel sektörün riskli bulduğu yüksek teknolojili sanayilere girerek Altın Çağ/Golden Age (1950-1973) zamanındaki yüksek büyümenin oluşmasında anahtar bir rol oynadılar. Bu ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki iktisadi başarısında, özellikle 1980'li yıllara kadar, KİT'lerin büyük katkısı vardır. (Chang, 2017: 84, Chang, 2015: 99). Norveç'te ekonomiye doğrudan devlet müdahalesi petrolden elde edilen artı zenginliği, ekonomiyi ve para birimini korumak amacıyla yapılırken, Finlandiya'da ülkenin bağımsızlığından sonraki on yılda özel risk sermayesinin olmayışının bir sonucu olarak KİT'ler ağırlıklı olarak imalat sanayinde faaliyet göstermişlerdir (Barca vd, 2015: 5). 1960'lı yıllarda İtalyan mucizesinin doğmasında, 1970'li yıllarda İspanya'nın hızla sanayileşmesinde KİT'lerin önemli katkıları olmuştur. Endüstriyel gelişmesini tamamlamış Avrupa ülkelerinde elektronik ve informatik gibi stratejik sektörlerde kamu yatırımları öncü rolünü oynamışlardır (Sağlam, 1980: 3).

KİT'ler, yaygın kabullerin tersine, genellikle kapitalizmin yerine geçmek için değil kapitalist kalkınma süreçlerini başlatmak ve hızlandırmak için kurulmuşlardır (Chang, 2015: 188). Bu anlamda KİT'ler devletçi kapitalizmin temel iktisadi aygıtı konumundadır. KİT'ler kapitalist sistem içinde ulus devletin toplumsal sorumluluğunu yerine getirmek halk için gerekli yatırımları yapabilmek için ihtiyaç duyduğu bir araç olarak ortaya çıkmıştır ve esas olarak devletin mal ve hizmet arzını sağlamak üzere oluşturduğu teşebbüslerdir. Bu anlamda KİT'ler ulus devletin bir ürünü olarak değerlendirilebilir (Eren ve Şimşek, 2022: 341).

Siyasal bağımsızlığın görece geç elde eden gelişmekte olan ülkelerin ekseriyetinde siyasal bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir. İktisadi bağımsızlığı elde etmenin yolunun yerli ve milli üretimin artırılmasından geçtiği kanaati yaygın olarak kabul görmüştür. Yerli ve milli üretimin artırılması ihtiyacı kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulmasının önemli gerekçelerinden biri olmuştur. Yerli ve milli üretimin artırılması aynı zamanda siyasal iktidarların toplumsal meşruiyetininin sağlanmasına da hizmet etmektedir. Bu anlamda KİT'ler iktisadi işlevlerinin yanında siyasi bir işlevde icra etmektedir. Yerli üretim sayesinde ulusal sermaye birikimine pozitif katkı yapan KİT'ler yabancı sermayeye olan bağımlılığın azalmasına da katkı yapmaktadırlar. Diğer taraftan silah ve savunma sanayi alanları ile stratejik öneme sahip sektörlerde üretim yapmak suretiyle devletin siyasi gücünün artmasına da hizmet etmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerde büyük yatırım harcaması gerektiren ulaştırma, enerji ve maden gibi sektörlerle, demir-çelik, petro-kimya gibi ara malları üretiminde KİT'lerin rol alması kaçınılmaz olmaktadır. Bu temel faaliyet kollarının doğrudan kamu eliyle yürütülmesi, özel teşebbüsün teknik ve finansman yetersizliği nedeniyle zorunluluk arz etmektedir. Bu zorunluluktan dolayı, Meksika, Brezilya, Hindistan, Güney Kore ve Türkiye gibi ülkeler enerji temini ve ağır sanayilerin kurulma süreçlerini kamu teşebbüsleri eliyle yürütmüşlerdir. Eğer bu sektörlerde özel kesimin sermaye birikimini beklemek icap etseydi, çok uzun bir sürenin geçmesi gerekebilir ve sanayileşme sürecinde geç kalınmış olurdu (Sağlam, 1980: 3).

Ülkelerin kalkınma sürecinde lokomotif görevi üstlenen ve başarılı performanslarıyla dikkat çeken KİT'lere dünyanın değişik bölgelerinden birçok örnek vermek mümkündür. Örneğin bir devlet teşebbüsü olan Singapur Havayolları dünyadaki en saygın havayolu şirketlerinden biridir. Benzer biçimde Güney Kore'de Pohang Demir ve Çelik Şirketi başarılı bir kamu teşebbüsünün çarpıcı bir örneğini teşkil etmiştir (Chang, 2015: 179).

Ancak neo-liberal iktisadi anlayışın genel kabul gördüğü 1980'li yıllardan itibaren kamu işletmelerine ülkelerin kalkınmasını hızlandıran bir araç olarak değil, daha çok mali açıklara yol açan bir yük olarak bakılmaktadır. Yetersiz yönetim ya da fiyatlamalar nedeniyle kamu girişimlerinin düşük getiri elde ettikleri hususuna dikkat çekilmektedir. Bu nedenlerle ya bu kurumlarının performansının iyileştirilmesine yönelik yeni modellerin ve politikaların geliştirilmesine ya da bu kurumların özelleştirilmelerine odaklanılmaktadır. Bu çerçevede dikkat çekilmesi gereken husus, bir girişimin etkinliğini belirleyen başat unsurun o girişimin mülkiyet biçimi olmadığıdır. Bir girişimin etkinliğini belirleyen ana unsurların başında o girişimin içerisinde faaliyet gösterdiği ekonominin kurumsal yapıları gelmektedir. Niçin Güney Kore'de hem kamu hem de özel girişimler Hindistan'dan daha etkin bir şekilde işlemektedir. Bu sorunun cevabı Güney Kore'deki kurumların Hindistan'daki muadillerine göre ekonomik faaliyetler için daha uygun bir ortam oluşturmasında aranmalıdır (Newbery, 1992: 31).

KİT'lerin etkinliğini azaltan temel neden, hükümetlerin bu kurumlara yüklemiş oldukları ticari olmayan sosyal ve

politik rolleridir. Hükümetlerin KİT'lere yüklediği ticari olmayan amaçlar; hazine için gelir yaratan stratejik sektörlerle sahip olmak, yabancı veya yerli spesifik çıkarları dengelemek, tekel gücünü regüle etmek, bölgesel kalkınmayı ilerletmek, istihdam yaratmak ve gelirin yeniden dağılımını sağlamak olarak sıralanabilir. Bu gibi amaçlara ulaşılabilmesi genellikle fazladan işçi istihdamını sürdürmeyi, mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları bazen maliyetlerinin altında fiyatlandırılmasını, ekonomik olmayan alanlarda tesis lokasyonu yahut ekonomik olmayan tesislerin açık tutulmasını gerektirmektedir (Shirley ve Nellis, 1991: 17). KİT'lere ticari olmayan amaçların yüklenmesi öngörülme olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. KİT'lerin ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarının suni olarak düşük tutulması sadece bütçe açıkları ve borçların artması ile sonuçlanmamakta, aynı zamanda kamu ve özel sektör yatırım kararlarının etkinliğini azaltmakta ve kaynak israfına yol açmaktadır. Diğer taraftan KİT'ler istihdamı teşvik etmek amacıyla fazladan işçi çalıştırdıklarında emek verimliliği düşmekte ve vasıfsız işçiler özel sektörden daha fazla gelir elde eder hale gelmektedir. KİT'ler ticari olmayan amaçlar için sübvansede edildiğinde ilgili teşebbüsün yönetimi iktisadi etkinliği dikkate almama eğiliminde olmakta ve sonuçta ekonomide darboğazlar ve kıtlıklar yaratan bir verimsizlik durumu ortaya çıkmaktadır (Shirley ve Nellis, 1991: 17). Bu olumsuzlukların önüne geçebilmek amacıyla KİT'ler için ticari işleyişiyle uyumlu ve ulaşılabilir açık hedeflerin belirlenmesi, yönetime firmanın işleyişi üzerinde daha fazla özerklik sağlanması, KİT'lerin yatırım kararlarına hükümetlerin katılımının belli kurallara bağlanarak müdahalenin sınırlarının açıkça belirlenmesi ve KİT'lere konulan hedeflerin müzakere edilerek belirlenmesi ile ulaşılan sonuçlardan yöneticilerin sorumlu tutulması suretiyle başarılı yöneticilerin ödüllendirilmesi önerilmektedir (Shirley ve Nellis, 1991: 21).

Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kit'ler

1920'li yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan kaynak yetersizliği, girişimci, teknik bilgi ve beceri eksikliği gibi sorunlara ilave olarak, dünya ekonomisindeki daralma ve bunalım, ekonomik kalkınmayı kamu yatırımlarıyla başlatmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu dönemde kişi başına gelir seviyesinin düşük olması, sanayinin gelişim düzeyinin yetersiz olması, tarım kesiminin yaygınlığı kalkınma çabalarının önündeki başlıca engellerdi. İlaveten İmparatorluktan devralınan borçlar ve gümrükle ilgili hükümler ağır bir yük oluşturmaktaydı. Cumhuriyetin kurulmasından önce varlık gösterememiş Türk girişimcileri, henüz yatırımcı potansiyeline sahip değillerdi ve girişim unsuru esas itibarıyla kamunun elindeydi. Bu ortam ve dönemin güç koşulları KİT'lerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Özetle Türkiye'de KİT'ler, dogmatik bir kararın değil, günün koşullarının zorladığı uygun bir çözüm olarak kalkınmanın bir aracı niteliğinde kurulmuşlardır (Karluk, 1994: 18). Dönemin hükümeti üretim araçlarında özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetini ikame etmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Sanayide devlet kapitalizmi, hükümetin özel mülkiyet ve girişimcilikle kalkınmayı arzulayan temel stratejilerinin alması değil tamamlayıcısı olarak görülmüş ve kullanılmıştır (Tezel, 1986: 398).

Girişimci bir sınıfın ve sermaye birikiminin henüz oluşmadığı bu yıllarda KİT'ler ekonomik kalkınmayı sağlama yanında ekonomiye yön verip düzenleme ve yeniden yapılandırma, özel sektör tarafından başarılamayacak büyüklükteki sanayileri kurma ve özel sektöre öncülük etme, üretim, dağıtım ve ürün fiyatlarını düzenleme, devlet olarak tekelleri işletme ve sosyal ihtiyaçları karşılama gibi amaçlarla kurulmuştur (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 297). Böylece KİT'lerin kurulmasının amacının özel sektöre rakip olma değil daha çok yol gösterme ve tamamlama olduğu söylenebilir.

1930'lu yıllar Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda ilk ciddi adımlarını attığı yıllardır. Türkiye'de 1930'lu yıllarla birlikte kalkınmanın ana unsurunu teşkil eden sanayi sektörünün sanayi programlarıyla yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı (1934-1938) çerçevesinde sanayi alanında başlayan kamu girişimciliği ile öncelikle imalat sanayi ve madencilik sektörlerinde önemli adımlar atılmıştır. 1925 yılında Türkiye'nin ilk KİT'i olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve Osmanlı döneminden kalan dört kamu işletmesi bu bankaya devredilmiştir. Bu işletmeler; Beykoz Deri ve Kundura, Bakırköy Pamuklu Dokuma, İstanbul Feshane Yünlü Dokuma ve Hereke İpekli Yünlü Dokuma fabrikalarıdır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın özel sektör ağırlıklı sınıai kalkınma sağlanıncaya kadar geçici bir süre işletmecilik yapması, özel sektörün gelişmesi ile birlikte işlettiği fabrikaları özel kesime devretmesi öngörülmüştür (Karluk, 2009: 280). Bankanın kuruluş kanununda "Banka kendisine devredilen fabrikaları yüzde 51'i nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhası hükümesine ait olmak üzere, tesis edeceği anonim şirketlere devrederek işletmeye mezundur" ifadesi yer almıştır. İlgili kanunla kamuya ait sanayi kuruluşlarının özel kesime devredilmesi amaçlanmıştır (Başkaya, 1986: 48). Mali yetersizlik nedeniyle Sanayi ve Maadin Bankası faaliyetlerini sürdürmemiş ve sınıai işletmecilik görevleri 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne bankacılık faaliyetleri ise Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devredilmiştir. Ancak bu iki kuruluşun da kendilerinden beklenen görevleri yerine getirememeleri üzerine, bu iki kuruluş birleştirilerek 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, bir kalkınma bankası modelinde kamu fonlarıyla yaratılmış, özel hukuk düzeni içinde, kâra yönelik olarak piyasa koşullarına göre belirlenmiş işletmecilik ilkelerine göre faaliyet göstermiştir. Sümerbank Türkiye'de gerçek anlamda ilk kamu iktisadi teşebbüsüdür (Karluk, 2009: 280).

1930'lu yıllarda devlet sermaye kesimleri karşısında görece bir özerkliğe kavuşmuş ve üretici sermayenin/sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda politikalar ve sanayileşme planları uygulamıştır. Gerek devletin üstlendiği işlerde gerek özel sektörle ilgili politikalarda ticaret sermayesini zayıflatma ve sanayi sermayesi lehine taraf tutma açıkça görülebilmektedir (Keyder, 1993: 175). 1932 ile 1939 arasında imalat sanayii üretimi iki katına çıkarmıştır ve bu üretim hacminin dörtte bir kadarı kamu iktisadi teşebbüslerine aittir (Keyder, 1989: 92). 1930-1939 yılları arasında sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı ortalaması yüzde 11,6 düzeyinde gerçekleşmiştir (Boratav, 1993: 54).

1930'lu yıllarda kurulan KİT'lerin sermayesinin tamamı devlete ait olmuş ve bu kuruluşların temel

amacının ekonomik kalkınmayı sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Bu yıllarda KİT'ler ekonomik kalkınmanın en önemli yapı taşları olarak görülmüştür (Övgün, 2009: 15). 1930'dan itibaren sonraki yirmi yıl Türkiye'de KİT'lerin kuruluş dönemi olarak kabul edilebilir. 1930-1950 döneminin KİT'lerin kuruluş dönemi olarak nitelendirilmesi iki temel gerekçeye dayanmaktadır. Birincisi bu dönemde yirmi bir tane KİT'in ekonomiye kazandırılmış olması; ikincisi ise, KİT'lerin bu dönemde iktisadi kalkınma programının merkezi aracı olma fonksiyonunu üstlenmiş olmasıdır (Övgün, 2009: 22).

1930'lu yıllarda uygulanmaya başlanılan devletçilik rejimiyle birlikte devlet ekonomiye yatırımcı ve üretici olarak girmiş ve kurulan iktisadi devlet teşekkülleri aracılığıyla imalat sanayi ve madencilik sektörlerinde Türkiye'nin önemli adımlar atmasını sağlamıştır. Enerji ve madencilik alanlarında faaliyet göstermek üzere 1935 yılında Etibank, Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur (Karluk, 2009: 281). Bu dönemde kurulan ve yukarıda bir kısmı ifade edilen KİT'lerin merkezi planlamacı katı bir devletçilik anlayışıyla değil, ekonomi açısından önemli sanayi dallarında etkinlik gösterecek özel sektör işletmelerinin kurulması ve geliştirilmesi için oluşturulduğu söylenebilir. KİT'ler özel kesim şirketlerinin sermayelerine iştirak etmek, kredi sağlamak ve nitelikli personel yetiştirmek amacıyla etkinliklerini sürdürerek özel kesimi teşvik etme amacını taşımıştır. Sümerbank ve Etibank temel sanayi, maden ve enerji işletmelerinin kurulmasında, modern işletmecilik tekniklerinin uygulanmasında, sanayi için vasıflı insan gücünün yetiştirilmesinde ve iştirakler kurarak şirketleşmenin geliştirilmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu iki kuruma ait birçok işletme, daha sonra kurulan bazı KİT'lerin çekirdeğini oluşturmuştur (Akdemir, 2008: 328).

1930-1950 yılları arasında kalkınma sürecinde Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'ler oluşturmuştur. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip bu işlevlerine binaen KİT'ler hem nicelik hem de nitelik olarak genişleşmişlerdir (Övgün, 2009: 52).

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti KİT'leri özel sektöre devretme programıyla yola çıkmasına rağmen, günün ekonomik koşullarının zorlaması ve hızlı bir kalkınmanın gerçekleştirilmesi gereği, yeni KİT'lerin kurulmasına veya mevcutların daha da gelişmesine sebep olmuştur. 1950'lerden sonra KİT'ler özel sektörü her yönden güçlendirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. 1953 yılından itibaren izlenen ithal ikameci politikalara paralel olarak devlet şeker, çimento ve demir-çelik gibi birçok sanayi dalında üretimi geliştirmek için yatırım yapmış, et, süt ve balık gibi tarımsal ürünlerin pazarlanmasıyla ilgili yeni KİT'ler kurmuştur (Karluk, 1994: 21). Özel kesime öncelik veren ekonomi politikasının egemen olduğu bir dönemde kamu kesiminin nicel ve nitel olarak genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Kamu kuruluşlarının, hükümet programında belirtildiği gibi özel kesime devri yerine bunun tamamen karşıtı bir politikanın izlenmesi yalnız KİT'leri satın alacak özel sermayenin bulunmadığı gibi yüzeysel nedenlere bağlanamaz (Kepenek ve Yentürk, 1994: 89). Bu KİT'lerin

kurulması ve ekonomiye kazandırılmasının altında yatan nedenler olarak; özel kesimin artan iç talebi karşılama yeterli olmaması, kamu kesiminin özel kesimi destekleyici olması gerektiği anlayışının hüküm sürmesi, özelleştirilmesi düşünülen KİT'leri satın alabilecek özel şirketlerin var olmaması, özel sektör kuruluşları için bazı KİT alanlarının çok kârlı hale gelmemesi, dönem iktidarı Demokrat Parti'nin ülke ekonomisinin kalkınmasında özel sektörün kilit rolü üstlenemeyeceğini görmesi, KİT'lerin özel sektörün üstlenemeyeceği yatırımları üstlenmesi ve KİT'lerin istihdam yaratma gücünden yararlanılmak istenmesi sayılabilir (Övgün, 2009: 67).

1950 yılında KİT'lerin toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 9 düzeyinde iken 1960 yılında yüzde 18'e yükselmiştir. Böylece 1950-1960 döneminde KİT'lerin ekonomideki payının iki katına çıktığı görülmektedir (Eren ve Şimşek, 2022: 347). KİT'lerin üretimi ve katma değeri, reel olarak, 1950'den 1960'a kadarki on yılda ikiye katlanmıştır (Yenal, 1999: 151). Bu gelişmenin ardındaki diğer bir neden ise, gereksiz bir şekilde KİT istihdamının arttırılmasıdır. KİT'lerin özellikle aşırı istihdamla çalışması bu dönemde karşılaşılan rasyonel olmayan bir uygulama niteliğindedir. KİT'ler adeta kent işsizliğine ara bir çözüm olarak kullanılmıştır (Eren ve Şimşek, 2022: 347). İlk kez bu dönemde KİT'lerin istihdam yaratma gücünden politik olarak faydalanılmıştır (Karluk, 2009: 281). 1959 yılında Türkiye'de toplam memurların yüzde 20'si toplam işçilerin ise yüzde 22'si KİT'lerde istihdam edilmiştir (Övgün, 2009: 68).

Demokrat Parti döneminde (1950-1960) KİT'lere politik baskılar artmış, yatırımlar için yer seçiminde rasyonellikten uzaklaşmış, aşırı istihdam meydana gelmiş ve yöneticiler politik baskılara maruz kalmıştır. KİT'ler yoluyla özel kesime destek sağlanarak bu kesimi güçlendirme politikası, bir yandan enflasyonist baskıyı arttırmış, diğer yandan ücret-fiyat ilişkisini fiyatlar lehine bozarak kaliteli yönetici ve işçilerin KİT'lerden ayrılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler bazı KİT'lerin zarar etmesine yol açmıştır (Karluk, 1994: 21). Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen bütün olarak değerlendirildiğinde KİT'lerin bu dönemde toplamda sadece 1954 yılında zarar ettikleri ve dönemin diğer yıllarında toplamda kâr ettikleri görülmüştür. Dolayısıyla ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmak, özel sektörün dolduramadığı alanlarda itici güç olmak ve özel sektörü güçlendirmek işlevlerinde KİT'lerin kendilerinden beklenen görevleri yerine getirmeleri açısından başarısız olduklarını söylemek çok kolay değildir (Övgün, 2009: 72).

1960 ihtilalini müteakiben 1961 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş 1963 yılıyla birlikte planlı kalkınma dönemine girilmiştir. Planlı kalkınma döneminde de KİT'lerin karma ekonomi modeli içindeki yerleri ve fonksiyonları kesin ve açık bir biçimde belirlenmemiştir (Karluk, 2009: 281). Ancak KİT'leri yeniden düzenleyerek etkin ve verimli çalışmasını sağlayacak önlemler alınmaya çalışılmış, beş yıllık kalkınma planlarında öngörülen büyüme hızının gerçekleştirilmesi ve dengeli kalkınmanın sağlanması amacıyla yeni KİT'ler kurulmuştur (Akdemir, 2008: 328). 1960'lı yıllarda KİT'lerin etkinliklerinin artırılması ve yeniden düzenlenmelerine ilişkin birçok kanuni düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde yeni KİT'ler kurulurken diğer taraftan mevcut KİT'ler yoğun bir yatırım faaliyetine

girişmişlerdir (Altunbağ ve Türkoğlu, 2015: 35). Belirtilen dönemde KİT'lerin hem toplam yatırımlar hem de kamu yatırımları içindeki payı artmıştır. Birinci BYKP döneminde (1963-1967) KİT'lerin toplam yatırımlar ve toplam kamu yatırımları içindeki payı sırasıyla %15.9 ve %34.8 düzeyinde iken bu oranlar sırasıyla İkinci BYKP döneminde (1968-1972) %20.6 ve %43.8'e, üçüncü BYKP döneminde (1973-1977) döneminde ise %23.4 ve %50.0 düzeyine yükselmiştir (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 307). 1960-1980 arasında KİT'ler izlenen ithal ikameci sanayileşme modeli doğrultusunda ülkenin ithalata bağımlılığını asgariye indirme amacına ulaşmada en önemli kuruluşlar olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca köyden kente göç olgusunun yarattığı istihdam sorununa kısmen çözüm aracı olmuşlardır (Övgün, 2009: 110-111).

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte devletin ekonomiye müdahalesi ve ekonomideki ağırlığını azaltmaya yönelik uygulamalara başlanmıştır. Bu doğrultuda KİT'lerin piyasa koşullarında etkinlik esasına göre çalışmasının gerektiği düşüncesi egemen olmaya başlamış ve bu anlayış ekseninde etkin olmayan KİT'lerin özelleştirilmeleri gündeme gelmiştir. 1980'lerin başından 1990'lı yıllara kadar ekonomide etkisini hissettiren deregülasyon anlayışı ekonomik kalkınmada kamu kesiminin alanını daraltarak özel sektörün önünü açarken, tekel alanları da dahil olmak üzere KİT'lerin faaliyette buldukları birçok alana özel teşebbüsün sokulmasına yol açmıştır. Bu yeni anlayış ve düzenlemelerin sonucu KİT'lerin faaliyet alanlarının daralması, ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını serbest piyasa kurallarına göre belirlemeleri ve piyasa koşullarında özel sektör kuruluşları gibi çalışmalarını olmuştur (Barca vd, 2015: 7).

Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesine yönelik ilk yasal adımlar 1980'li yılların ortalarında atılmış, ancak bu çabalar büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. 1985-1988 yılları özelleştirme uygulamalarının emekleme dönemini teşkil etmiştir. 1990'lı yılların başından itibaren özelleştirmeler hız kazanmış ve Özelleştirme Yasası'nın çıkarıldığı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun kurulduğu 1994 yılı, Türk özelleştirme tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Uygulamada özelleştirmeler 2004 yılından itibaren ciddi bir ivme kazanmıştır (Delice ve Yavilioğlu, 2010: 314).

Sonuç

KİT'ler, gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleriyle aradaki kalkınma açığını kapatmak için başvurdukları en önemli araçlarından biridir. Gelişmekte olan ülke hükümetleri KİT oluşturarak üretken yatırım seviyesini artırmayı, sanayileşmenin temelini oluşturacak imalat sanayi sektörlerini kurmayı ve ülke içi tasarrufları verimli biçimde harekete geçirmeyi hedeflemişlerdir.

Kamu iktisadi teşebbüsleri ulusal kapitalizmin yerine geçmek diğer bir ifadeyle merkezi planlamacı ulusal sosyalizm kurmak için değil ulusal kapitalizmi başlatmak için kurulmuşlardır. Bu anlamda KİT'ler devletçi kapitalizmin veya karma ekonomik sistemin temel iktisadi aygıtı konumundadır. Gelişmekte olan ülkelerde büyük yatırım harcaması gerektiren ulaştırma, enerji, maden gibi sektörlerle, demir-çelik petro-kimya gibi ara malları üretimi KİT'lerin kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü bu temel faaliyet kollarının doğrudan kamu eliyle

yürütülmesi, özel teşebbüsün teknik ve finansman yetersizliği nedeniyle zorunluluk arz etmiştir. Çoğu Avrupa ülkesinde görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerde de sanayileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde, riskli ve büyük ölçekli girişimleri üstlenebilecek yeterli sayıda özel girişimcilerin bulunmadığı zamanlarda KİT'ler kurulmuştur.

1920'li yıllarda Türkiye ekonomisindeki kaynak yetersizliği, girişimci, teknik bilgi ve beceri eksikliğine ek olarak, 1929 bunalımının sonucu olarak dünya ekonomisindeki daralma devletin ekonomik kalkınmayı daha çok kamu yatırımlarıyla başlatması zarureti doğurmuştur. Türkiye'de KİT'ler, dogmatik bir kararın değil, günün koşullarının zorladığı uygun bir çözüm olarak kalkınmanın bir aracı niteliğinde kurulmuşlardır. 1930'lu yıllarda kurulan KİT'lerin sermayesinin tamamı devlete ait olmuş ve bu kuruluşlarının temel amacı ekonomik kalkınmayı sağlamak olarak belirlenmiştir.

1930-1950 yılları arasında Türkiye ekonomisinin omurgasını KİT'lerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde KİT'lerin temel işlevleri ana sanayilerin kurulması, sermaye birikiminin oluşturulması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir. Ekonomik kalkınma için kritik öneme sahip bu işlevlerine binaen KİT'ler hem nicelik hem de nitelik olarak genişlemişlerdir. 1960-1980 arasında izlenen ithal ikameci sanayileşme modeli doğrultusunda ülkenin ithalata bağımlılığını asgariye indirme amacına ulaşmada KİT'ler önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Ayrıca köyden kente göç olgusunun yarattığı istihdam sorununa kısmen çözüm aracı olmuşlardır. 24 Ocak 1980 kararlarını müteakiben KİT'lerin piyasa koşullarında etkinlik esasına göre çalışmasının gerektiği düşüncesi egemen olmaya başlamış ve bu anlayış ekseninde etkin olmayan KİT'lerin özelleştirilmeleri gündeme gelmiştir.

Son söz olarak KİT'lerin Türkiye'nin kalkınmasında, refahın dengeli dağılımının sağlanmasında, topluma belirli nitelikte ve düşük fiyatlı mal ve hizmet arzında, ekonomik istikrarın korunmasında ve sosyal adaletin sağlanmasında kendilerinden beklenen görevleri başarıyla yerine getirdiklerini söylemek mümkündür. KİT'ler olmasaydı Türkiye ekonomisi bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmada daha çok zorlanırdı.

Kaynaklar

Altunbağ, D. D. ve Türkoğlu, İ. (2015). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss: 32-58.

Akdemir, S. (2008). Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Ekonomik Sonuçları, İçinde, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi (Editör: Elmas Arslan, G.), Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, ss: 321-3469.

Barca, M. Erdil, E. Akdeve, E. ve Türkeli, S. (2015). Türkiye'de ve Dünya'da Kamu İşletmeleri: Karşılaştırmalı Araştırma, İnceleme Raporu ve Siyasa Önerileri, TKİB Yayınları:1, Ankara.

Başkaya, F. (1986). Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, Ankara.

Boratav, K. (1993). Türkiye İktisat Tarihi, Dördüncü Baskı, Gerçek Yayınevi.

Chang, Ha-J. (2015). Sanayileşmenin Gizli Tarihi, (Çeviren: Akçaoğlu, E), 6. Basım, Efil Yayınevi, Ankara.

Chang, Ha-J. (2017). Ekonomi Rehberi, (Çeviren: Doğan, Mihriban), 2. Basım, Say Yayınları, İstanbul.

Delice, G. ve Yavilioğlu, C. (2010). Dönemler İtibariyle Türkiye'de Devlet Ekonomi İlişkileri, İçinde, (Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif, (Editörler: Yavilioğlu, C. Delice, G. ve Özsoy, O.) T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Yayını No: 1, Ankara, ss: 289-322.

Eren, A. A. ve Şimşek, O. (2022). Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ve Özelleştirmenin Ekonomi-Politikleri: Türkiye Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23 (1), ss: 337-361.

Gillis, M. (1980). The Role of State Enterprises in Economic Development Social Research, Vol. 47, No. 2 (SUMMER 1980), pp: 248-289.

IMF. (2020). Fiscal Monitor, April 2020: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic, IMF.

İnsel, A. (1996). Düzen ve Kalkınma Kısılcacında Türkiye, (Çeviren: Sönmezay, A.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Karluk, R. (1994). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme, ESBANK, İstanbul.

Karluk, R. (2009). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisindeki Dönüşüm, 12. Baskı, Beta Basım, İstanbul.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1994). Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keyder, Ç. (1989). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, (Çeviren, Tekay, Sabri), İletişim Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç. (1993). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.

Kılıçbay, A. (1991). Türkiye Ekonomisi: Modeller Politikalar Stratejiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Kök, R. (1995). Ekonomi-Politik Popülizm: Özelleştirme ve KİT'ler, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Newbery, D. M. (1992). The Role of Public Enterprises in the National Economy, Working Paper Series, Institute for Policy Reform, IPR45, Washington, D.C.

Övgün, B. (2009). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.

Rostow, W. W. (1980). İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çeviren: Güngör, Erol), Kalem Yayınları, Ankara.

Sağlam, D. (1980). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yapısı ve Zarar Nedenleri, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara.

Shirley, M. ve Nellis J. (1991). Public Enterprise Reform: The Lessons of Experience, EDI Development Studies, The World Bank, Washington, D.C.

Şanlıoğlu, Ö. (2003). Türkiye'de Özelleştirmenin Önündeki Başlıca Engeller ve Daha İyi Bir Özelleştirmenin Çerçeve Koşulları, Atatürk Üniversitesi Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 3-4, ss: 871-894.

Tezel, Yahya S. (1986). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Genişletilmiş İkinci Basım. Yurt Yayıncılık. Ankara.

World Bank. (2023). State-Owned Enterprises: Understanding Their Market Effects And The Need For Competitive Neutrality, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/7393715941317143150130022020/original/15444WBSOEWEB.pdf> (19.06.2023).

Yenal, O. (1999). Yarım Yüzyıllık İktisadi Milliyetçilik, 1923-1974, İçinde, İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler, (Yenal, O.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss: 145-159.